

УДК 811.161.2'373'276.12:82-3 Ю.Андрухович

**Т. В. Гроховська, О. А. Качала, І. П. Юзвяк, С. М. Яремчук,**  
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

**ЕЛЕМЕНТИ ПРОСТОРІЧНОЇ ЛЕКСИКИ У МОВІ ПРОЗИ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА  
(НА БАЗІ ТВОРУ «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ»)**

*У статті «Елементи просторічної лексики у мові прози Ю. Андруховича (на базі твору «Лексикон інтимних міст») розглянуто теоретичне підґрунтя просторічних одиниць української мови, представлено погляди різних учених-мовознавців на це явище.*

*Зроблено акцент на динамічні процеси у лексичній української мови, що найінтенсивніше відбувалися у мові засобів масової інформації та в художній літературі у час розпаду тоталітарної системи.*

*Проілюстровано роль просторічних елементів у художньому творі, на основі мовлення персонажів як одного із засобів їх індивідуальної і соціальної характеристики, а також мови автора – для характеристики середовища, у якому відбуваються зображені події.*

*Подано специфіку дослідження та реценції художнього тексту. З'ясовано, що художній текст є не лише творінням письменника, а й відображенням його особистості, думок, почуттів. За допомогою художнього твору розкрито мовну особистість автора.*

*Запропоновано лексико-семантичні групи та кількісні характеристики вживання просторічних слів у творі на основі складеної картотеки. А також здійснено тематичну класифікацію частиномовної приналежності усіх пластів просторічної лексики твору письменника.*

**Ключові слова:** просторічна лексика, художній текст, мова автора, лексико-семантична група

#### **VERNACULAR ELEMENTS OF THE PROSE OF YURIY ANDRUKHOVYCH (BASED ON HIS «LEXICON OF THE INTIMATE CITIES»)**

*The article «Vernacular Elements of the Prose of Yuriy Andrukhovych (Based on His «Lexicon of the Intimate Cities»)» examines the theoretical basis of vernacular units of Ukrainian language, represents the views of various linguists on this phenomenon.*

*There is an emphasis on the dynamic processes in the vocabulary of the Ukrainian language, which were intensively taking place in the language of mass media and fiction during the collapse of the totalitarian system.*

*The role of vernacular elements in a work of fiction is illustrated, based on the speech of the characters as a means of their personal and social characteristics, as well as the language of the author – to characterize the background in which the depicted events occur.*

*The specificity of the study and reception of a literary text are given. It was found out that the literary text is not only the creation of the writer, but also a reflection of his personality, thoughts and feelings. The linguistic identity of the author is revealed with the help of the literary text.*

*A lexical-semantic groups and quantitative characteristics of use of vernacular words in the text based on compiled card index is presented. Also a thematic classification of all layers of vernacular lexicon and their belonging to a part of speech in the work of the writer is made.*

**Keywords:** vernacular lexicon literary text, the language of the author, lexical-semantic group.

#### **ЭЛЕМЕНТЫ ПРОСТОРЕЧНОЙ ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКЕ ПРОЗЫ Ю. АНДРУХОВИЧА (НА БАЗЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ЛЕКСИКОН ИНТИМНЫХ МІСТ»)**

*В статье «Элементы просторечной лексики в языке прозы Ю. Андруховича (на базе произведения «Лексикон интимных міст»). Рассматриваются основы просторечных единиц украинского языка, представляются взгляды разных учёных-языковедов на это явление. Сделан акцент на динамические процессы в лексике украинского языка, который интенсивно отобразился в языке средств массовой информации и в художественной литературе во время распада тоталитарной системы.*

*Иллюстрируется роль просторечных элементов в художественном произведении, на основе речи персонажей как одного из средств их индивидуальной и социальной характеристики, а также языке автора – для характеристики среды, в которой происходят показанные события. Представляется специфика исследования и реценции художественного текста. Выяснено, что художественный текст является не только сочинением писателя, но и отображением его личности, мыслей, чувств. С помощью художественного произведения раскрывается языковая особенность автора.*

*Предлагаются лексико-семантические группы и количественная характеристика употребления просторечных слов в произведении на основе составленной картотеки. А также предоставляется тематическая классификация принадлежности у соответственным частям речи всех шаров просторечной лексики произведения писателя.*

**Ключевые слова:** просторечная лексика, художественный текст, речь автора, лексико-семантическая группа.

Важливе місце в художніх текстах займають просторічні слова і вирази. У дослідників немає однозначного ставлення до них, але вони існують в мові та завжди будуть невід'ємним елементом мовлення. Знайомство іноземців з цими словами та словосполученнями є необхідним для розуміння колориту мови, ментальності народу. Такі слова часто є визначальними індикаторами для розуміння мовлення певних категорій населення: сільських та міських жителів, старшого покоління та молоді, інтелігенції та робочого класу.

Просторічні слова, вжиті у художньому тексті, дають також змогу більше дізнатися про письменника, його походження, вік, рівень його освіченості та стиль письма. Варто зауважити, що різні покоління письменників по-різному ставляться до використання просторічних слів у творі: для модерністів та постмодерністів вони є більш характерними і значно поширенішими, ніж для класиків, романтиків чи реалістів. Таким чином, ступінь використання письменником просторічної лексики у тексті дає змогу читачам визначити стиль письма та належність автора до того чи іншого угруповання.

Отже, вивчення просторічної лексики на основі художнього тексту є необхідним та пізнавальним, дозволяє зануритися в культуру народу, побачити емоції, характер та почуття людини, які виражаються через мовлення, навчитися вільно та невимушено спілкуватися з носіями мови.

Наше дослідження просторічної лексики у художньому тексті як навчального матеріалу для студентів-іноземців буде здійснюватися на основі прозового твору сучасного українського письменника Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст».

Просторічна лексика завжди була спірним і до кінця не визначеним питанням в українському мовознавстві. На сьогоднішній день однозначного визначення просторіччя немає. Однак воно є невід'ємним елементом усної форми мови у неофіційному, побутовому, товариському спілкуванні. Живе розмовне мовлення завжди було основою для формування літературної мови.

Вивчення розмовної мови міста, яке привернуло увагу вітчизняних дослідників ще на початку ХХ ст., відбувалося в декілька етапів. Перший етап охоплює 20-ті роки і характеризується спробами реєстрації та опису окремих жаргонів (В. Жирмунський, С. Копорський, Б. Ларін, Б. Успенський, М. Фрідман, Ю. Швелєв та ін.). Під час другого етапу – 60-ті роки – вивчається розмовна літературна мова міста (Л. Булаховський, В. Виноградов, В. Іцкович, Л. Катлінська, Л. Щерба та ін.). Для третього етапу – 70-80-ті роки – характерне вивчення живого розмовного мовлення в межах просторіччя. Четвертий етап – з 90-тих років до наших днів – характеризується розширенням структурних компонентів, зокрема вивченням жаргонного аспекту як соціального диференціатора мови міста (Л. Масенко, В. Мокієнко, Т. Нікітіна, С. Ожегов, С. Пиркало, Л. Ставицька, Н. Шведова, А. Юнаковська та ін.).

З кінця 90-тих років у мовознавстві відбулися зміни не лише щодо об'єкта досліджень, але й щодо параметрів дослідження. Якщо раніше вчені в основному акцентували увагу на теоретичних питаннях та розглядали розмовне мовлення відповідно до літературної мови, то зараз увагу приділяють широкомасштабним описам «реального» побуту мови міста

[4, с. 26]. Такий підхід, суть якого полягає в тому, щоб на основі теоретичної бази представити систематичну методологію для вивчення соціальних діалектів міських варіантів мови, дає можливість широко проаналізувати те чи інше мовне явище як у межах окремої групи, так і в межах міста.

В українському мовознавстві немає однозначної думки щодо визначення просторіччя. Визначення просторіччя як некодифікованого різновиду загальнонародної мови, який, не маючи територіальних або вузькосоціальних обмежень, разом з діалектами та жаргоніями протистоїть розмовному стилю літературної мови. Це не виключає можливості використання стилістичного потенціалу просторіччя у художніх текстах. Для просторіччя характерна ненормативність, стилістична зниженість та загальнопоширеність.

Науковець Л. Масенко вважає, що побутове мовлення має наддіалектний загальнонаціональний характер. Водночас до нього легко проникають елементи вузько локальних утворень – територіальних діалектів, а також соціолектів, жаргонів, арго. Жива мова щоденного спілкування належить до найбільш динамічних структур, що чутливо реагує на зміни в суспільно-політичному житті й культурі народу і характеризується найбільшою відкритістю для інновацій та змін. Дослідниця зазначає, що в ході історичних обставин із сфер повсякденного спілкування в міських середовищах українську мову витіснила російська, а вимушене «злиття» писемної форми української мови з усною означало не що інше, як її наближення до загибелі. Динамічні процеси в лексиці української мови активізувалися в другій половині 1980-х років. Найінтенсивніше вони відбувалися в мові засобів масової інформації та в художній культурі. Проте сучасні проблеми у визначенні розмовного шару лексики спричинені не лише історичними особливостями формування української літературної мови, а й її обмеженим використанням у міському середовищі. Російськомовна атмосфера українських міст блокує процеси утворення живих форм усного міського мовлення на базі своєї мови, що призводить до появи суржику [4, с. 58].

Отже, основною відмінністю діалекту та просторіччя є більше поширення та ширша соціальна база останнього, а також певна розмитість просторіччя в плані мовної норми (якщо розмовні слова не порушують мовної норми, то місце просторічної лексики лінгвісти бачать або за межами літературної мови, або на периферії літературного вжитку).

Досліджуючи художній текст Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст», виявлено надзвичайну різноманітність просторічних елементів. Письменник досить часто використовує такі слова, переважно з метою надати експресивності мовленню, увиразнити певного персонажа. Як відомо, мовлення є відображенням рівня освіченості та культури людини. Зважаючи на мовлення, часто робимо висновки про походження, освіту, манери, духовний світ людини. Письменник використовує це, щоб краще передати нам портрет певного персонажа, його головні риси.

Зважаючи на велику кількість просторічних слів у тексті, усі слова поділено спершу на три основні пласти:

- 1) жаргонну лексику (на основі словника «Український жаргон» Л. Ставицької);
- 2) загальну просторічну лексику (на основі Словника української мови в 11 томах з такими позначками, як: *розм., фам., вульг., лайл., зневажл.*);

- 3) авторські або не зафіксовані в словниках просторіччя.

За частинами мови усю жаргонну лексику, вжиту у тексті, можна поділити на 5 груп:

1. Іменики – 102 слова (табло, барига, доходяга, гаплик, забігайлівка, мобілка, совкізм, фізія, штука);
2. Дієслова – 27 слів (жлуктити, зависати, звалювати, лабати, перетерти, тусуватися, шарити);
3. Прикметники – 5 слів (блатний, крутий, прибацаний);
4. Дієприкметники – 2 слова (вгашений, переборзілий);
5. Прислівники – 1 слово (попсово).

За частинами мови загальну просторічну лексику, вжиту у тексті, ми поділили на 5 груп:

1. Іменики – 71 слово (ахінея, віршомаз, дуля, їдло, копняк, манатки, падлюка, рейвах, шмаркач);
2. Дієслова – 87 слів (бовкати, валандати, ганяти, крутитися, обмивати, потягувати, теревенити, шкіритися);
3. Прикметники – 6 слів (дурнуватий, патлатий, тлустий);
4. Дієприкметники – 4 слова (вицуплений, задріпанний, очманілий);
5. Прислівники – 3 слова (безвилазно, завиграшки, по-дурному).

За частинами авторські або не зафіксовані в словниках просторіччя, вжиті у тексті, ми поділили також на 5 груп:

1. Іменики – 50 слів (англ, барменка, відкат, джип, загашник, калаш, меска, пацана, фриц, червоне);
2. Дієслова – 30 слів (влатати, дригатися, зацінити, катуляти, повестися);
3. Дієприкметники – 7 слів (закатруплений, наклацаний, покоцаний);
4. Прикметники – 4 слова (бандюцький, гіпівський, пияцький, лисоголовий);
5. Прислівники – 4 слова (бомбезно, босак, суперово, тягомотно).

Отже, найбільш представленими у тексті є просторіччя груп іменників (223) та дієслів (144). Мало представленими є прикметники (15 слів) та найменше дієприкметники (13 слів) та прислівники (8 слів).

Тематичну класифікацію здійснено у кожній з представлених частин мови в усіх пластах просторічної лексики.

Парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі – відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень. Слова, як фонемі, морфемі та конструкції знаходяться між собою в різних опозиціях і об'єднуються в різні парадигми.

Найбільшим парадигматичним об'єднанням є лексико-семантичне поле – сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ [4, с.307]. Це слова, пов'язані з одним і тим же фрагментом дійсності. Лексико-семантичне поле характеризується зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору. Кожне поле – це своєрідна мозаїка слів, де кожне окреме слово має своє місце в лексико-семантичному просторі [2].

Лексико-семантичне поле має своє ядро і периферію. У ядрі містяться найважливіші слова, які пов'язані між собою сильними семантичними відношеннями й утворюють синонімічні, антонімічні і родо-видові групи [6, с. 87].

При включенні слова до складу лексико-семантичної групи (ЛСГ) прийнято враховувати його категоріальну приналежність: одиниці ЛСГ повинні належати до однієї частини мови, «лексико-семантичні групи слів – слова, які належать до якої-небудь однієї частини мови» [7, с. 537].

#### Лексико-семантичні групи просторічних слів у творі

За тематичною характеристикою ми поділили усю просторічну лексику на такі групи:

1. ЛСГ «Назви людей» (барига, віршомаз, доходяга, кацап, лох, мудак, патлань, повія, сноб, телепень, фриц, шмаркач). Ця група представлена найбільшою кількістю слів (101). Це пояснюється тим, що найчастіше ми спілкуємося з людьми і

залежно від їхніх ознак та нашого ставлення до них ми придумуємо їм певні назви. Переважно це слова з негативною, а інколи й образливою оцінкою.

2. ЛСГ «Назви предметів, речей» (бабло, джип, калаш, манатки, мобілка, писулька, тачка, фотка). Ця група представлена 32 словами. Переважно це спрощені назви того, що нас оточує. Ми використовуємо ці слова, щоб підкреслити простоту, невимушеність, розв'язність розмови.

3. ЛСГ «Назви абстрактних понять» (бомба, відкат, відреза, кайф, мат, попса, тусня, фішка). Ця група представлена 24 словами. Переважно це молодіжні слова.

4. ЛСГ «Назви станів та процесів» (вишкір, гвалт, передоз, побоїсько, рекет, швендяння). Ця група представлена 14 словами. Досить невелика кількість просторічних слів у цій групі пояснюється тим, що стани та процеси більше виражаються через дієслово.

5. ЛСГ «Назви споруд» (гуртяга, забігайлівка, пивнушка, універ, халупа, шантан). Ця група невелика, містить 14 слів. Переважно це спрощені назви або назви за ознаками, характеристикою (наприклад, гадючник – це певне місце з поганою репутацією, скупчення поганих людей).

6. ЛСГ «Назви їжі та напоїв» (водка, жуйка, їдло, наркота, самогон, шмурдяк). Ця група налічує 12 слів. Переважно це негативні, згрублі назви алкогольних, наркотичних речовин, або розмовні назви певної їжі чи напоїв.

7. ЛСГ «Назви частин тіла» (довбешка, животяра, морда, пузо, фізія). Ця група представлена лише 11 словами, але автор використовує їх досить часто. Переважно це згрублі назви, часто з негативним та образливим відтінком. Також автор вживає лайливі, ненормативні слова на позначення частин тіла, але ми їх не вносили в перелік, оскільки досліджували лише просторічну лексику.

8. ЛСГ «Назви місць, місцевостей» (Гермашка, загашник, Франик). Ця група налічує лише 7 слів. Автор використовує такі слова нечасто. Переважно це спрощені назви, якщо стосується власних назв (Пітер, Франик), або ж розмовні слова (город, загашник).

9. ЛСГ «Назви способів зв'язку» (есемес, інет, мейл, меска). Ця група налічує лише 5 слів, вони запозичені, але активно використовуються у молодіжному слензі, особливо в теперішній час розвитку мобільних та інтернет-технологій.

10. ЛСГ «Дії, пов'язані з певним процесом» (відкараскатись, зависати, затаритися, здохнути, ламатися, наквещати, обнишпорити, позжирати, розгаратати, сплавити, тусуватися, фоткати, школити). Ця група представлена найбільшою кількістю слів серед дієслів (60) і виражає досить різні дії, які важко виділити в окремі групи. Слова у цій групі також дуже різні: з відтінком згрублості (звалити, послати, спаскудити), молодіжний сленг (везти, зависати, закадити, затаритися, змахувати, повестися, тусуватися), слова з переносним значенням (винохувати, застукати, залетіти, начхати, обмивати, сплавити, штовхнути).

11. ЛСГ «Дії, пов'язані з рухом/нерухомістю» (валандати, волочитися, запхатися, метлятися, пензлювати, стовбичити, соватися, трястися, швендяти). Ця група налічує 39 слова. Автор використовує такі слова досить часто, переважно вони мають згрубліший чи негативний відтінок, іноді вживаються в переносному значенні (висиджувати – сидіти, дригатися – танцювати, тарабанити – везти). Варто зазначити, що такі просторічні дієслова допомагають увиразнити текст, передати всі відтінки певного значення слова, а також роблять висловлювання емоційним і темпераментним.

12. ЛСГ «Дії, пов'язані з вживанням чогось» (бахнути, видудлити, напихатися, потягувати, цмулити). Ця група представлена 15 словами, вжитими з експресивною метою, для увиразнення образу певного персонажа.

13. ЛСГ «Дії, пов'язані з говорінням» (бовкнути, верещати, огризатися, промимрити, теревеніти). Ця група налічує 8 слів. У тексті вони вживаються нечасто, переважно зі згубленим (варнякати, визвіряться) чи переносним значенням (перетирати – обговорювати, процідити – сказати крізь зуби).

14. ЛСГ «Дії, пов'язані з емоціями сміх/плач» (іржати, ревіти, реготати, рюмсати, хніпати, шкіритися). Ця група представлена 8 словами, які використовуються переважно з негативним відтінком, коли автор хоче підкреслити недоречність вияву тієї чи іншої емоції в певних обставинах.

15. ЛСГ «Дії, пов'язані з розумом» (второпати, звихнутися, шарити). Ця група містить 5 слів, переважно молодіжних, які вживаються в тексті для експресивності (зацінити, пошизіти, проколотися).

16. ЛСГ «Дії, пов'язані з зором» (витріщатися, дірявити, свердлити). Ця група представлена 4 словами. Переважно ці слова вживаються, щоб підкреслити емоційність (дірявити, свердлити).

17. ЛСГ «Дії, пов'язані з грою, співом» (відбабахати, лабати). Ця група має лише 4 слова, які рідко вживаються у тексті, переважно вони мають переносне значення (відбабахати – відіграти, наярювати – награвати).

18. ЛСГ «Зовнішній вигляд чогось» (вичовганий, задріпаний, покоцаний) – включає в себе 3 слова, які переважно негативно характеризують зовнішній вигляд певних речей чи предметів.

19. ЛСГ «Стан людини» (вгашений, зомбований, нарізаний) – містить 7 слів, переважно з негативною характеристикою внутрішнього стану, деякі дієприкметники поєднують і зовнішні, і внутрішні властивості (наприклад, слова, які описують мертву людину: закатруплений).

20. ЛСГ «Інші» (наклацаний, прострочений) – включає 2 слова, які мають різні значення і не підпадають під певну групу.

21. ЛСГ «Характеристика зовнішнього вигляду людини» (патлатий, тлустий) містить 5 слів.

22. ЛСГ «Характеристика внутрішнього світу людини» (блатний, дурнуватий, клятий, прибацаний) містить 4 слова, вживаються для підкреслення негативних рис, мають образливий відтінок.

23. ЛСГ «Ознаки за відношенням» включає в себе лише 3 слова (бандюцький, гіпівський, пияцький), які виражають різні відношення.

24. ЛСГ «Ознаки дії» у тексті виявлено 8 слів (бомбезно, завиграшки, по-дурному, суперо, тягомотно).

Отже, дослідження зроблено на основі твору «Лексикон інтимних міст». Цей твір був обраний не випадково, а через його цікавість і популярність серед молоді. Творчість Ю. Андруховича є досить складною для розуміння іншомовними студентами, адже у його творах дуже багато національного, зрозумілого лише українцям, значне місце посідають авторські новотвори.

Об'єктом дослідження була просторічна лексика твору Ю. Андруховича. Автор досить часто використовує такі слова і вони несуть певне емоційно-стилістичне навантаження у тексті. Ми вирішили, що неоднозначна специфіка такої лексики потребує детального дослідження та опрацювання.

Значну увагу приділено дослідженню художнього тексту як навчального матеріалу для іншомовної аудиторії, визначено основні причини звернення до художньої літератури в процесі мови: художній текст – багате джерело країнознавчої інформації; впливає на почуття та емоції, формує естетичний смак; розвиває мовне чуття і образність мовлення.

Також з'ясовано роль просторічних елементів у художньому творі. Переважно просторічна лексика залучається в мову персонажів як один із засобів їх індивідуальної і соціальної характеристики, а також у мову автора – для характеристики середовища, у якому відбуваються зображені події. Розквіт творчості Ю. Андруховича припав на 90-ті роки ХХ століття, які характеризуються появою таких понять, як свобода, самостійність, незалежність, проявляється приспана індивідуальність особистості, право на власну думку і спосіб її вираження, нове бачення світу і людського середовища, що вплинуло і на творчих особистостей.

#### **Література:**

1. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики / Ю. Андрухович. – Кам'янець-Подільський: Meridian Czernowitz, ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. – 424 с.
2. Бронських С. Система і структура лексичного рівня мови та лексико-семантичні єдності / С. Бронських. – Режим доступу: [http://www.rusnauka.com/34\\_VPEK\\_2012/Philologia/3\\_121259.doc.htm](http://www.rusnauka.com/34_VPEK_2012/Philologia/3_121259.doc.htm).
3. Кочерган М. Вступ до мовознавства / М. Кочерган. – К. : Центр «Академія», 2001. – С. 307.
4. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики / Л. Масенко. – К. : «Києво-Могилянська академія», 2010. – С. 58.
5. Миколенко Т. Український міський сленг (на матеріалі усного мовлення тернопільців) : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Тетяна Миколенко. – К., 2006. – 26 с.
6. Соколовская Ж. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. Соколовская. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 87.
7. Филин Ф. О лексико-семантических группах слов / Ф. Филин // Езиковецки изследования в чест на академик Стефан Младенов. – София, 1957. – С. 537.